

Goněk, Vladimír

První měsíce sovětské moci

In: Goněk, Vladimír. *Vznik SSSR a sovětská Ukrajina : příspěvek k pojetí počátků sovětské federace*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1988, pp. 35-49

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122448>

Access Date: 02. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. PRVNÍ MĚSÍCE SOVĚTSKÉ MOCI

K podzimu 1917 si tedy ukrajinští bolševici postupně uvědomovali pozitivní rysy ukrajinského národněosvobozeneckého hnutí a někteří z nich dospívali k závěru, že je třeba toto hnutí cestou dialektické negace převést na svou stranu. V tomto rámci pak docházeli i k závěru, že jedním z prostředků přechodu k socialismu se musí stát přetvoření buržoazně demokratické Ukrajinské lidové republiky, kterou se pokoušela budovat Centrální rada, v ukrajinský sovětský stát, byť rozhodující úlohu v tomto poznání měl zřejmě Lenin.

Že idea ukrajinského sovětského státu spojeného se Sovětským Ruskem odpovídala zájmům pracujících mas, ukazuje například již zmíněná rezoluce plenárního zasedání Charkovského sovětu z 10. (23.) listopadu 1917. Charkovský sovět se v ní připojil k závěrům II. celoruského sjezdu sovětů a uznal radu lidových komisařů za jedinou celoruskou vládu; zároveň prohlásil, že pokládá za žádoucí přetvoření státu na federativním základě, uvítal vyhlášení Ukrajinské lidové republiky Centrální radou; na Ukrajině však musí veškerá moc přejít do rukou sovětů a nejvyšším mocenským orgánem se musí stát sjezd sovětů Ukrajiny a jím jmenovaná nová Centrální rada.¹

Po řadě peripetií² se 11. (24.) prosince sešel v Charkově I. celoukrajinský sjezd sovětů, který následujícího dne přijal rezoluce o organizaci moci na Ukrajině a o sebeurčení Ukrajiny. Jímí deklaroval nutnost ustavit

¹ Velikaja Oktjabrskaja socialističeskaja revoljucija na Ukrajině. Sbornik dok. i mat. v trech tomach, II, Kijev 1957, 150—151.

² Celkový výklad revoluce na Ukrajině viz: Pobeda Sovetskoj vlasti na Ukrajině, Moskva 1987; výklad vývoje v období občanské války viz: Suprunenko, N. I.: Očerki istorii graždanskoj vojny i inostrannoj intervencii na Ukrajině (1918—1920), Moskva 1966; dále též: Istorija Ukrajins'koji RSR, V, Kyjiv 1977.

naprostý soulad cílů a činů mezi vládami Ruské federace, Ukrajiny a ostatních částí Ruska a boj za ukrajinskou dělnickorolnickou republiku, založenou na těsné solidaritě pracujících mas Ukrajiny s pracujícími masami celého Ruska. Rezoluce o sebeurčení Ukrajiny pak přímo prohlašuje Ukrajinskou republiku federativní součástí Ruské republiky (ač zatím Ruská republika nebyla prohlášena za federativní).³ K usnesením I. celoukrajinského sjezdu sovětů se připojila 22. ledna (4. února) 1918 I. celoukrajinská konference sovětů rolnických zástupců, mj. potvrdila, že Ukrajinská republika je součástí celoruské federace sovětských republik.⁴

Ukrajinská lidová republika byla tedy s nastolením sovětské moci vyhlášena za součást federace sovětských republik, aniž ovšem měli účastníci sjezdu i konference jasno, v jakých konkrétních podobách se budou federativní svazky Sovětské Ukrajiny s ostatními sovětskými republikami utvářet. Fakticky se však v období konce roku 1917 a první poloviny roku 1918 formoval vztah Ukrajinské lidové republiky k Ruské sovětské republice mnohem složitěji.⁵

Ustavení sovětské moci na Ukrajině přirozeně nebylo nějakou jednoduchou záležitostí sjezdového usnesení, nýbrž výsledkem úporného třídního boje s rozhodující úlohou praktické likvidace článků starého režimu v místním měřítku. Dále míra iniciativy jednotlivých sociálních vrstev revoluční masy byla diferencovaná; zejména jednoznačně rozhodující iniciativu měl velkopřůmyslový proletariát (o jehož specifické národnostní skladbě na Ukrajině již byla řeč), kdežto ukrajinské rolnictvo se sice rozešlo se starým mocenským systémem, přičemž však vyzrávání jeho politického vědomí ve prospěch sovětské moci a celkově proces upevňování sociální základny nové moci se značně protáhly. Před místními orgány moci vítězného proletariátu pak jako nejakutnější vystoupily problémy upevnění moci jako takové a dále formování a upevňování její hospodářské základny. Za daných poměrů byla národnostní otázka zatlačována opět mezi druhořadé, byť to objektivně nebylo namístě. V řešení akutně pocítovaných úkolů místní iniciativa projevovala živelný praktikismus v ustavování a rozvoji státního systému a mechanismu a v tomto procesu pak snadno mohlo dojít k nesouladu až křížení linie naplňování oněch aktuálně pocítovaných úkolů s úkoly v rovině národní státnosti.

Mimoto ještě v průběhu roku 1917 se ukazovalo, že v povědomí veřejnosti částečně splývají linie národněosvobozeneckých snah a tendence osvobození se od byrokratického centralismu, decentralizace státní moci a správy. Mezi oběma tendencemi se nedostatečně diferencovalo, proje-

³ S'jezdy sovetov v dokumentach, II, Moskva 1960, 16—17.

⁴ VOŠR na Ukrajině, III, Kijev 1957, 301.

⁵ Blíže viz: Istorija deržavy i prava Ukrajinškoj RSR, I, Kyjiv 1967, 128—131; Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny v borotbi za utvorennja SRSR, Kyjiv 1962, 25—40.

vily se i sklony nadřazovat otázku obecné decentralizace národnostní výstavbě; jindy byly stavěny tyto tendence naopak až do protikladu.

Sledujeme-li vývoj a precizaci národní státnosti v celé pořijnové etapě až do zformování SSSR, je třeba brát v úvahu souběžně i řešení optimálního vztahu centralizace a decentralizace, stejně jako sledovat linii překonávání místní živelnosti ve výstavbě státu. Ona živelnost měla na Ukrajině (podobně i dalších okrajových oblastech sovětské země) po několik let zdroj i v relativním předstihu vývoje a síly sovětské moci v Sovětském Rusku proti Ukrajině (a tento předstih se za občanské války ještě zvýšil). Odsud totiž opakovaně plynuly snahy urychleně překonat tento předstih a nehledět při formování a upevňování sovětské moci na „zbytečné detaily“, na konkrétní místní podmínky a zvláštnosti, včetně případně i úkolů citlivého řešení národnostní výstavby. Na úrovni jednotlivých výkonných orgánů státní moci a správy se v této rovině projevovala i snaha navázat co nejužší styky se svým partnerem v Ruské federaci a nejen využít jeho zkušeností a metod, ale využít i části jeho aparátu, ba dokonce na něho převést část vlastní kompetence. Tak činily nejen celoukrajinské státní orgány, ale i místní články, které pocítující potřebu efektivní pomoci od silného a zkušeného orgánu obracely se živelně přímo na ústřední orgány Sovětského Ruska a tak „přeskakovaly“, ba i vědomě ignorovaly příslušné orgány Sovětské Ukrajiny.

Na druhé straně i sám objektivní tlak aktuálních poměrů ve výrobě, v infrastruktuře, principy hospodářské politiky, mezinárodní a strategická situace, si vynucovaly opatření vedoucí k vzájemnému prorůstání státních orgánů sovětských republik. Nejzjevnější formou tohoto prorůstání se stávalo personální propojení; na vládní úrovni například došlo k začlenění V. Zatonského do rady lidových komisařů s titulem komisař pro ukrajinské záležitosti, naopak rada lidových komisařů jmenovala S. Ordžonikidze prozatímním mimořádným komisařem pro Ukrajinu s úkolem sjednotit činnost sovětských orgánů obou republik, především v oblasti vojenství, zásobování a financí. Sověty Ukrajiny se účastnily III. celoruského sjezdu sovětů i formování nového celoruského ústředního vykonného výboru.⁶ Ze zřetele nelze pustit ani prostě byrokratické tendence bez reálného účelu, tolikrát kritizovaném samotným Leninem. V uvedených souvislostech je nutno chápat kořeny skutečnosti, že formální státoprávní postavení Ukrajiny po řadu let nebylo a nemohlo být v souladu s faktickým stavem.

* * *

⁶ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ i organizator ob'jedinitěľnogo dviženija ukrajinskogo naroda za obrazovanije SSSR. Sbornik dok. i mat., Kijev 1972, dok. č. 40, 41, 43, 51; VOSR na Ukrajině, III, dok. č. 4.

Co se týče formování ekonomické základny nové moci, s vítězstvím VRSR se předpokládala urychlená obnova výroby, plné vytížení kapacit a brzký přechod k socialistické industrializaci, a to v rámci Ruska jako ekonomického celku. Význam upevnění tohoto celku a místo Ukrajiny v něm podtrhla například konference bolševických organizací Doněcké a Krivorožské pánve počátkem prosince 1917.⁷ Souběžně vystoupila i otázka formování sovětských orgánů řízení národního hospodářství; její řešení se uskutečňovalo cestou shora i zdola, avšak v ne vždy přehledné době revolučních přeměn nebylo možné od začátku uskutečnit pevné propojení centra s nejnižšími složkami a tyto linie se shodovaly často jen v obecně formulovaném cíli. Přitom dílčí opatření místních hospodářských orgánů musela korespondovat celku místních zvláštností revolučního vývoje.

S tím souvisí i rozhodující úloha místní iniciativy v počátečním období, adekvátní celkovému charakteru procesů revolučních přeměn. V oblasti řízení národního hospodářství se projevila především v činnosti orgánů tzv. dělnické kontroly,⁸ kde se sbíraly zkušenosti zásadního významu pro vytvoření systému, o jehož podobě a funkcích existovaly zatím jen velmi obecné představy. Dekret rady lidových komisařů o dělnické kontrole ze 14. listopadu 1917⁹ z těchto orgánů fakticky vytvořil státní orgány. Tento dekret přijaly „za svůj“ i orgány dělnické kontroly na Ukrajině a usnesení I. celoukrajinského sjezdu sovětů o rozšíření jeho platnosti na území Ukrajiny¹⁰ je tak na jedné straně jen dodatečnou právní formalitou, na druhé straně výzvou k jeho ještě širšímu uplatňování. Je známo, že orgány dělnické kontroly leckde velmi brzy přecházely od plnění kontrolních funkcí k faktickému řízení podniků a byly tak předstupněm znárodnění, přitom samy byly mnohdy iniciativní i v tomto směru a kompetentní orgány již pouze dodatečně sankcionovaly jejich rozhodnutí. Přitom je třeba zdůraznit, že k přejímání podniků orgány dělnické kontroly na Ukrajině, ba i rozhodnutí o jejich sekvestraci, případně znárodnění docházelo ještě v souvislosti s Říjnem, před vlastním ustavením sovětské moci na Ukrajině;¹¹ to ještě více podtrhuje význam iniciativy zdola právě na Ukrajině.

Orgány dělnické kontroly a další místní hospodářské orgány se považovaly za svrchované; úlohu vyšších orgánů si pak představovaly jako člá-

⁷ Černomaz I. Š.: Perši socialistyčni peretvorennja v promyslovosti Ukrajiny 1917 až 1918 rr. Charkiv 1967, 26.

⁸ O její činnosti na Ukrajině viz: Černomaz, I. Š.: Perši socialistyčni . . . ; Hudzenko, P. P.: Socialistyčna nacionalizacija promyslovosti v Ukrajins'koji RSR 1917—1920 rr., Kyjiv 1965. Paralelně se však projevovala tendence vytvářet oddělení sovětů pro řízení národního hospodářství a tak úkolem do budoucna se stalo nejen sladění kompetencí orgánů různých stupňů, ale i vzájemné vyladění kompetencí mezi orgány téhož stupně.

⁹ Dekrety Sovetskoj vlasti, I, Moskva 1957, odd. I, dok. č. 58.

¹⁰ S'jezdy sovetov v dokumentach, II, 16.

¹¹ Srv. např.: Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija promyslovosti na Ukrajinі. Zbirnyk dokumentiv i materialiv 1917 — berezeň 1921, Kyjiv 1957, dok. č. 123, 127, 135, 137 aj.

nek, který má upevňovat jejich svrchovanost a pomáhat v řešení jejich potíží, zvláště finančních.¹² Pro charakter práce závodních výborů, orgánů dělnické kontroly, po znárodnění i správ podniků bylo typické kolektivní rozhodování i vlastní řízení, zpočátku zcela bez rozdělení kompetencí a funkcí. Úkoly těchto orgánů povětšinou periodicky určovala celozávodní shromáždění. Všechny tyto jevy byly přirozeným výrazem procesu demokratizace; jako nepraktické a těžkopádné se projevily až v další etapě.

Nejvyšší orgány sovětské moci vstřícně této iniciativě zdola postupně budovaly koncentrovaný systém řízení národního hospodářství, jehož hlavním článkem byly na jednotlivých stupních tzv. rady národního hospodářství (sověty narodnogo chozjajstva — SNCh).¹³ Tyto orgány však zpočátku mohly plnit fakticky pouze úkoly konzultativní a statistické (zjistit, jaký byl reálný stav národního hospodářství, byl t. č. zřejmě vůbec nejvýznamnější úkol) a částečně řešit kooperační vztahy na vyšších úrovních, včetně mezirezortních vztahů v prvním období existence SNCh. Zároveň však od počátku nejvyšší orgány sovětské moci usilovaly o zdokonalení tohoto systému ve smyslu vytvoření centralizovaného systému reálného řízení, přičemž se postupně vyjasňovala i otázka plánovitého řízení, a tuto koncepci důsledně probojovaly přes odpor místních orgánů. V tomto dlouhodobém procesu se postupně unifikovaly dílčí struktury řízení a docházelo ke stále dokonalejšímu řešení poměru centralizace a decentralizace.

Nastíněná struktura v prvním roce sovětské moci výrazně preferovala teritoriální systém řízení ekonomiky. tudíž stručný nárys místa Ukrajiny v této struktuře bude výraznou charakteristikou ve sledovaných souvislostech. Vytvoření teritoriální struktury řízení národního hospodářství předpokládal víceméně již dekret Celoruského ústředního výkonného výboru sovětu o Nejvyšší radě národního hospodářství (VSNCh).¹⁴ Usnesení VSNCh z 23. prosince 1917 o oblastních a místních SNCh vychází vstříc místním požadavkům vytvořit články politické i hospodářské moci pro jednotlivé hospodářské rajóny (nakolik dosavadní administrativní dělení s nimi nebylo v souladu) a předpokládá plné sjednocení v hospodářských otázkách v rukou oblastních SNCh; oblastní SNCh měly být přitom jak orgánem VSNCh, tak měly stát pod obecnou kontrolou příslušného oblastního sovětu.¹⁵ Je třeba rovněž přiznat, že místní orgány VSNCh (vzhledem

¹² Např. pro Ukrajinu srv. tamtéž, dokumenty za první období sovětské moci, mj. dok. č. 328, 335, 338.

¹³ O SNCh blíže: Venediktov, A. V.: Organizacija gosudarstvennoj promyšlennosti v SSSR, I, II, Leningrad 1957—1961; Drobižev, V. Z.: Glavnij štab socialističeskoj promyšlennosti, Moskva 1966; Samochvalov, F. V.: Sovety narodnogo chozjajstva v 1917—1932 gg., Moskva 1964; též sborník dokumentů Sovety narodnogo chozjajstva i planovyje organy v centre i na mestach 1917—1932, Moskva 1957.

¹⁴ Dekrety Sovetskoj vlasti, I, odd. I, dok. č. 120.

¹⁵ SNCh i planovyje organy . . . , 63—65.

ke slabým možnostem stálého operativního spojení s centrem a rovněž v souvislosti s rychlejším procesem formování místního aparátu než ústředního) se považovaly za zplnomocněné řešit samostatně otázky řízení národního hospodářství na svém teritoriu.¹⁶

Proces formování místních orgánů řízení národního hospodářství přitom probíhal nerovnoměrně, paralelně s místní iniciativou ke koncentraci do úrovně oblastního centra se nejvýrazněji projevoval v rozvinutých průmyslových oblastech Ruska a z nich nejsilněji na Urale a na východní Ukrajině. Do května 1918 se vytvořilo celkem pět oblastních SNCh a několik dalších orgánů s týmiž úkoly a právy. Území pod jejich správou i jejich názvy dokládají čistě teritoriálněekonomický princip jejich formování;¹⁷ co se týče Ukrajiny, patří mezi zmíněné oblastní SNCh tzv. Jižní SNCh, jehož území však není shodné s územím Sovětské Ukrajiny. Místní iniciativa vedoucí ke zformování Jižního oblastního SNCh se projevila již bezprostředně po Řijnu, před samotným vyhlášením Sovětské Ukrajiny a to především v odborářských orgánech.¹⁸

Konkrétní základ pro takový orgán položilo v Charkově jednání sjednocené oblastní konference odborových svazů kováků a horníků Doněcké a Krivorožské pánve počátkem prosince 1917,¹⁹ fakticky začala oblastní ekonomická rada pracovat již koncem prosince 1917 (tj. ještě v etapě samotného zrodu sovětské moci na Ukrajině). 8. ledna 1918 byla přejmenována na Jižní oblastní SNCh. Jižní SNCh se pak stal jedním z orgánů VSNCh ve stejném smyslu jako třeba Severní SNCh (území petrohradského průmyslového rajónu); mj. počátkem ledna přijela na Ukrajinu na Leninův příkaz komise VSNCh a ústředního výboru SDDSR(b), která zde měla realizovat v centru připravený detailní program znárodnění a zvláště obnovy těžby uhlí a metalurgické výroby na Donbasu.²⁰ První dekrety o znárodnění velkých průmyslových podniků, zejména na Donbasu, vydala rada lidových komisařů ještě před zformováním nejvyšších orgánů Sovětské Ukrajiny, řadu dalších znárodnovacích dekretů i v dalším období až do německo-rakouské okupace Ukrajiny v dubnu 1918.²¹ Podíl vrcholných orgánů Sovětské Ukrajiny byl v tomto procesu zjevně nižší. Podobně závodní výbory a další místní orgány dělnické kontroly se s požadavky znárodnění jednotlivých podniků obracely často do Moskvy.²² Příznačné jsou rovněž případy, kdy určitý podnik byl sekvestrován míst-

¹⁶ Venediktov, A. V.: Organizacija..., I, 310—311.

¹⁷ Tamtéž, 304.

¹⁸ Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 119.

¹⁹ Tamtéž, dok. č. 251.

²⁰ Istorija gosudarstva i prava Ukrajinskoj SSR, Kijev 1976, 43.

²¹ Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 204, 242, 259, 268, 269, 280, 283, 287 až 290, 294, 295, 311—314, 316; Dekrety Sovetskoj vlasti, I, odd. I, dok. č. 158, 218, 279, 280.

²² Srv. např. Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 204, 246, 248, 256, 273.

ním sovětem, poté bylo toto opatření sankcionováno orgány Sovětské Ukrajiny a dodatečně vydal znárodňovací dekret ještě orgán Sovětského Ruska (rada lidových komisařů či VSNCh).²³

Konečné usnesení o struktuře a úkolech Jižního oblastního SNCh přijal oblastní sjezd sovětů Doněcké a Krivorožské pánve a koncem ledna ho potvrdil VSNCh. Usnesení je mj. stylizováno přesně na základě výše uvedeného obecného usnesení VSNCh o oblastních a místních SNCh a Jižní SNCh se jednoznačně pojímá jako místní orgán VSNCh. Jižní SNCh ovšem neměl charakter celoukrajinského centra; bylo mu vymezeno teritorium Charkovské a Jekatěrinoslavské gubernie, železnorudné oblasti Chersonské gubernie a uhelné části Oblasti vojska Donského, dále území Tauridské, Kurské a Voroněžské gubernie;²⁴ teritorium Jižního SNCh tak výrazně přesahovalo hranice samotné Sovětské Ukrajiny, část naopak nezahrnulo.

Tuto situaci se po vítězství sovětské moci na celém území Ukrajiny snažil dořešit Lidový sekretariát (vláda Sovětské Ukrajiny) a to v duchu, který byl naznačen ještě ve Skrypnikově vystoupení na zmíněné prosincové konferenci v Charkově.²⁵ Vycházelo se z ekonomické nejednotnosti Ukrajiny, pročež vznikl plán vytvořit další ekonomickou radu (oblastní SNCh) pro pět ukrajinských gubernií kolem Kyjeva a jako zastřešení pro Kyjevský i Jižní SNCh měl vzniknout nový orgán s celoukrajinskou působností, avšak nikoli v podobě nějakého VSNCh Ukrajiny jakožto partnera VSNCh Sovětského Ruska, nýbrž jako „zemská rada národního hospodářství“, zjevně podřízená celoruskému VSNCh.²⁶ Pro německorakouský útok však plán nemohl být realizován. Do značné míry pak plnil úlohu celoukrajinského hospodářského centra Jižní SNCh, mj. Kurská a Voroněžská gubernie byly z jeho působnosti vyčleněny, nadále však pod sebe zahrnoval přinejmenším i celou Krymskou republiku a prakticky celé území Vojska donského.

Lze uzavřít, že struktura ekonomických orgánů na Ukrajině v prvním období sovětské moci se vyvíjela stejným způsobem jako v Sovětském Rusku (což platí i pro zde neuvedené nejnižší články²⁷), navíc, že Sovětská Ukrajina byla zařazena do jednotného postupně se formujícího celku

²³ Srv. např. znárodnění podniku Šimanského v Charkově: *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija...*, dok. č. 277 a 295.

²⁴ Tamtéž, dok. č. 300.

²⁵ Srv.: Horkina, L. P.: *Do pytannja robitnyčoho kontrolju v ukrajinsk'ij ekonomičnij literaturi 20-ch rokov. Istorija narodnoho gospodarstva ta ekonomičnoji dumky Ukrajin's'koji RSR*, 8, Kyjiv 1974, 88–95.

²⁶ Srv.: *Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR. Sbornik dokumentov i materialov 1917 až 1920 gg.*, Moskva 1954, 346.

²⁷ K nim viz blíže: Černomaz, I. Š.: *Perši socialistyčni peretvorennja...*; Horkina, L. P.: *Do pytannja robitnyčoho kontrolju...*; *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija...*; *Istorija gosudarstva i prava Ukrajin's'koji SSR*, 53–59.

řízení národního hospodářství celého sovětského území s vedoucí rolí VSNCh; přitom pro řadu příčin se nepodařilo systém řízení národního hospodářství sladit s principem národní státnosti.

V této první etapě sovětské moci na Ukrajině nedošlo například ani k vyčlenění nějakého specifického systému financí ani měnového systému proti Sovětskému Rusku, naopak byla likvidována opatření Centrální rady v tomto směru;²⁸ pouze se projevila tendence (nenašla však plného uplatnění) zvýraznit úlohu Lidového sekretariátu financí Sovětské Ukrajiny v tom smyslu, aby nižší články na Ukrajině nedržely bezprostřední kontakty s ústředními celoruskými orgány.²⁹ Oběh měny i zboží si podržel charakter oběhu uvnitř jednoho státního celku s vědomou tendencí přesunu materiálních hodnot do míst, kde jejich potřeba je nejakutnější.³⁰

V oblasti plánování mohly být položeny v tomto počátečním období pouze víceméně předpoklady k jeho pozdějšímu uplatnění. Rovněž zde přitom těžko hledat diferenciaci v souvislosti s principem národní státnosti. Tak prvky plánovitého řízení národního hospodářství zahrnul v sobě radou lidových komisařů přijatý záměr řízení postupné nacionalizace základních výrobních kapacit Donbasu jakožto základny pro zabezpečení chodu ekonomiky v celoruském rámci. Tento plán byl posléze rozpracován dílčími komisemi odborníků v detailech, pod řízením VSNCh, s cílem koncentrované organizované obnovy výrobních kapacit celé oblasti spadající pod Jižní SNCh. Podobně již v lednu 1918 vznikla při elektrotechnickém oddělení VSNCh Komise pro průzkum energetických zdrojů Ruska, vzápětí vznikaly pod patronací zmíněného oddělení VSNCh analogické dílčí komise pro rozpracování plánů elektrifikace jednotlivých oblastí, především základních průmyslových center, mj. i pro Donbas.³¹ Co se týče krátkodobého plánování, došlo právě v období prvních přípravných opatření VSNCh k německorakouské okupaci Ukrajiny, takže Ukrajina do prvních pokusů o systém krátkodobého plánování již nemohla být pojata. Rovněž evakuace před okupací cenných materiálů, kovů, zařízení, potravin aj. z Ukrajiny na jaře 1918, řízená Ordžonikidzem na základě plných mocí daných mu radou lidových komisařů, měla charakter záchrany hodnot uvnitř jednoho státu; šlo přitom o stovky vagónů denně.³²

* * *

²⁸ Chronologične zibrannja zakoniv, ukaziv Prezidiji Verchovnoji rady, postanov i rozporjadžen urjadu Ukrajin'skoji RSR, I, Kyjiv 1963, 21; Velikaja Oktjabrskaja socialističeskaja revolucija na Ukrajině, III, Kijev 1957, dok. č. 537, 570.

²⁹ Chronologične zibrannja zakoniv..., 21.

³⁰ Srv. např.: Istorija gosudarstva i prava USSR, 43; VOSR na Ukrajině, III, dok. č. 540, 550, 553.

³¹ Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 343.

³² K otázkám plánování, financí, evakuace aj. viz: Gladkov, I. A.: Očerki strojitělstva sovet'skogo planovogo chozjajstva v 1917—1918 gg., Moskva 1950.

Akutní úkoly ozbrojeného zajištění nové moci plnily v období Října a bezprostředně následujících měsíců oddíly Rudých gard a ty jednotky staré ruské armády, které se pod agitací bolševiků aktivně postavily za sovětskou moc. V tomto prvním období přitom existovalo fakticky pouze jednotné ideověpolitické vedení těchto ozbrojených opor sovětské moci, prováděné bolševickou stranou (přímo či prostřednictvím sovětů a vojenských výborů); ve všech ostatních směrech (zejména v oblasti organizace a velení) jednota ozbrojených sil prakticky neexistovala. Koncentrace řízení a velení oddílů Rudých gard dospěla do úrovně městských štábů, případně štábů oblastí, přičemž pravomoc těchto štábů vůči podřízeným oddílům nebyla absolutní. Samotné oddíly Rudých gard nebyly formovány jednotným způsobem, nýbrž na základě místních potřeb a možností.

Taková rozptýlenost v řízení a organizaci ozbrojených sil byla naprosto adekvátní revoluční iniciativě nejširších lidových mas; integrace ozbrojených sil se mohla stát záležitostí teprve pozdějšího (a dlouhodobého) vývoje. Počátky budování nové, Rudé armády³³ byly samozřejmě opět poznamenány dobou vzniku, hlavními organizátory byly místní orgány sovětské moci a armáda se budovala na principu dobrovolnosti v nejširším smyslu včetně dobrovolnosti disciplíny, přetrvávaly principy přímé demokracie; princip důsledného centralismu se v armádě zatím nemohl prosadit.³⁴ Úkoly posilování bojeschopnosti Rudé armády proto s sebou v následujících etapách přinášely neustálé reorganizace v oblasti velení, řízení i organizace Rudé armády, směřující k hlubší a hlubší integraci.

Na Ukrajině v prvním období sovětské moci byla situace v organizaci a výstavbě ozbrojených sil analogická. Na jedné straně tak sice existoval ústřední orgán, Lidový sekretariát vojenství budovaný od počátku ledna 1918, a vláda Sovětské Ukrajiny rovněž vydala v lednu 1918 dekret o organizaci Rudé armády;³⁵ zároveň však jak Rudé gardy, tak oddíly Rudé armády (a její součásti Rudého kozáctva) byly vytvářeny místními orgány sovětské moci a většinou rozvíjely aktivitu pouze v oblasti svého zformování podle dispozic místních orgánů sovětské moci, izolovaně od jiných oddílů.

Přitom aktivita kontrarevolučních sil mj. právě na Ukrajině v tomto období vyžadovala ve zvýšené míře koncentraci velení a organizace sovětských ozbrojených sil. První krok byl učiněn ještě v prosinci 1917, rada lidových komisařů se usnesla vyslat V. A. Antonova-Ovsejenka jako svého mimořádného komisaře pro boj s kontrarevolucí na Jihu.³⁶ Štáb Antono-

³³ 1. 1. 1918 bylo vytvořeno Celoruské kolegium pro organizaci a formování nové armády, 28. 1. přijala rada lidových komisařů dekret o organizaci Sovětské armády — Šatagin, N. I.: Organizacija i strojtiteľ'stvo Sovetskoj Armii v period inostrannoj vojennoj intervencii i graždanskoj vojny, Moskva 1954, 28; Dekrety Sovetskoj vlasti, I, odd. I, dok. č. 237.

³⁴ Šatagin N. I.: Organizacija..., 36—37.

³⁵ Velikaja Oktjabskaja revolucija na Ukrajině, III, 51.

³⁶ Direktivy Glavnogo komandovanija Krasnoj Armii, Moskva 1969, dok. č. 8.

va-Ovsejenka se usadil v Charkově, jeho pravomoci se vztahovaly na Ukrajinu, oblast Vojska donského a Kubáně. Na přelomu roku 1917/1918 se úsilí štábu koncentrovalo zejména na boj proti Kaledinovi, prováděný především ve směru od Doněcké pánve silami Rudých gard, dále měl za úkol podle ujednání s vládou Sovětské Ukrajiny napomáhat boji proti Centrální radě na Ukrajině. Avšak roztržičnost sil formálně podřízených štábu vyzvedla reálnou úlohu Doněckého štábu Rudých gard a štáb Antonova-Ovsejenka se tak stává v první řadě koordinátorem v rozdělování ozbrojené pomoci vysílané z Centrálních oblastí Ruska a spočívající v dodávkách zbraní a střeliva a dále ve vysílání jednotlivých oddílů Rudých gard.³⁷

Po zahájení německého a rakouskougerského tažení proti Sovětské Ukrajině se hlavní pozornost štábu Antonova-Ovsejenka zaměřila na Ukrajinu, Antonov-Ovsejenko byl současně jmenován členem vlády Sovětské Ukrajiny a vrchním velitelem jejích vojsk.³⁸ Po celou dobu své činnosti v uvedených funkcích se přitom Antonov-Ovsejenko střetával se samostatnou aktivitou vojsk jemu formálně podřízených,³⁹ rovněž jednotlivé místní články sovětské moci na jihu střežily „své“ ozbrojené zálohy, neumožňovaly Antonovu-Ovsejenkovi disponovat s nimi (ač byl formálně jmenován vrchním velitelem ozbrojených sil „republik jihu Ruska“) a svou vlastní obranu organizovaly až v momentě bezprostředního ohrožení. Antonov-Ovsejenko tak byl v trvalém kontaktu pouze s vládami Sovětského Ruska a Sovětské Ukrajiny.⁴⁰

Uvedená rozptýlenost a poměrná roztržičnost ozbrojených sil odpovídala poměrům na celém sovětském území, na Ukrajině se ovšem — vzhledem k celkové strategické situaci — stala jednou z rozhodujících příčin dočasné porážky sovětské moci. Pro mimořádný tlak nepřítele zároveň právě na Ukrajině došlo ve srovnání s ostatním sovětským územím k novým jevům v koncentraci obrany, jako byl například štáb Rudých gard Doněcké pánve, dále v širší míře zaváděné jmenování velitelů jednotek nadřízenými orgány a nikoli jejich volba samotnými vojáky a konečně ve vytvoření komise pro obranu usnesením Celoukrajinského ústředního výkonného výboru z 22. února 1918 lze spatřovat předobraz pozdější Rady obrany RSFSR.⁴¹ Po německorakouské okupaci Ukrajiny složil Antonov-Ovsejenko své plné moci do rukou rady lidových komisařů Sovětského

³⁷ Harčev, P. I.: Zbrojna dopomoha rosijs'koho narodu trudjaščym Ukrajině v borotbi proty Central'nojji rady i Kaledina, UIŽ, 1966, č. 11; Ščus', O. J.: Vojenna jednist' trudjaščych Rosiji ta Ukrajině (1918—1919 rr.), UIŽ, 1980, č. 10, 38—39.

³⁸ Graždanskaja vojna na Ukrajině. Sbornik dokumentov i materialov, I/1, Kijev 1967, dok. č. 41.

³⁹ Srč. např.: Direktivy komandovanija frontov Krasnoj Armii, I, Moskva 1971, dok. č. 11.

⁴⁰ Ukrajins'ka RSR v period hromadjans'koji vijny, I, Kyjiv 1967, 295 an.

⁴¹ Graždanskaja vojna na Ukrajině. I/1, dok. č. 2.

Ruska a sovětské jednotky ustoupivší z Ukrajiny byly nasazeny v průběhu roku 1918 jako součást Rudé armády například u Caricynu, na Východním frontu apod.

* * *

Vnější zajištění nové moci v rovině diplomatické nevyžaduje přirozeně tak širokou organizační základnu jako problémy národohospodářské či ozbrojených sil. Příslušné články proto na Ukrajině krystalizovaly rychleji. Již 17. prosince 1917 se mj. utvořil Lidový sekretariát „meznacional'nych děl'“ jako orgán realizace národnostní politiky v rámci Sovětské Ukrajiny, současně jako výkonný orgán zahraniční politiky.⁴² Základní otázky zahraniční politiky přitom řešil přímo Celoukrajinský výkonný výbor a lidový sekretariát (vláda). K březnu 1918 existoval již zvláštní sekretariát zahraničních věcí v čele s V. Zatonským.

Po formální stránce byla tak Sovětská Ukrajina v tomto období v oblasti zahraniční politiky suverénní a měla pro tuto sféru i svůj speciální výkonný orgán. Zároveň však je třeba poukázat, že v únoru 1918 vyzvedla vláda Sovětské Ukrajiny požadavek, aby rada lidových komisařů vyslala na Ukrajinu zvláštního zplnomocněnce Lidového komisariátu zahraničních věcí za účelem nastolení úzké spolupráce a koordinace v realizaci zahraniční politiky Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska.⁴³

Je zřejmé, že intenzita tlaku mezinárodních vztahů, ohrožující samotnou existenci sovětských republik, zároveň vylučovala možnost, že by úkoly zajištění mezinárodních podmínek perspektivní socialistické výstavby mohla každá sovětská republika řešit vlastní cestou. Koneckonců známý Dekret o míru, který načrtl principy sovětské zahraniční politiky, je v této sféře přinejmenším po celé období do ukončení občanské války a zahraniční intervence i základním zákonodárným aktem; byl tudíž základem i pro zahraniční politiku jednotlivých sovětských republik. Rovněž je třeba vzít v úvahu existenci jednotné bolševické strany, která měla vedoucí úlohu ve stanovení základních principů zahraniční politiky všech sovětských republik a jejíž ústřední orgány projednávaly často i konkrétní zahraničněpolitické kroky.

Již v momentě zrodu své zahraničněpolitické aktivity se proto Sovětská Ukrajina jako předmět agresivních snah Německa a Rakouska-Uherska výrazně opírala o Sovětské Rusko a v úzké jednotě s ním podnikala první kroky na tomto poli. Na mírových jednáních v Brestu-Litevském (po předchozím prohlášení ještě z 14. (27.) prosince 1917) figurovala delegace Sovětské Ukrajiny jakožto součást delegace Sovětského Ruska a 19. ledna (1. února) vystoupila s prohlášením, že ukrajinský lid chce uzavřít mír

⁴² Velikaja Oktjabrskaja revolucija na Ukrajině, III, 277.

⁴³ Tamtéž, 277, 308.

společně s Ruskou federativní republikou, postavila se za prohlášení a požadavky Sovětského Ruska a výslovně podtrhla jednotu sovětské zahraniční politiky.⁴⁴ Ještě před odjezdem do Brestu ukrajinská delegace obšíhle konzultovala 3. (16.) ledna přímo s V. I. Leninem.⁴⁵ Centrální mocnosti však nakonec urychleně uzavřely mír s Centrální radou a na obnovená jednání koncem února nebyla již ukrajinská sovětská delegace do Brestu vůbec vpuštěna.

* * *

Počátky ukrajinského sovětského státu a jeho místo ve vznikající sovětské federaci byly výrazně poznamenány dvěma destruktivními momenty. Jednak zmíněné tendence ke krajní decentralizaci ve spojení s poloanarchistickými tendencemi levých komunistů a levých eserů a s přežívajícími pjatakovovskými názory na řešení národnostní otázky místy přerostly únosnou míru a ideje ryze teritoriálního principu výstavby federace přešly v pokusy o realizaci. Na Ukrajině byly vyhlášeny Oděská sovětská republika v čele s radou lidových komisařů, podobně Nikolajevská újezdní socialistická pracovní komuna, dále vznikaly rady lidových komisařů v Lugansku, Starobil'sku, byla vyhlášována svobodná města.⁴⁶

Největším z těchto útvarů se stala Doněcko-Krivorozská republika, jejíž vytvoření spočívalo zejména v ignorování národnostního momentu ve výstavbě státu. Její základ byl položen v listopadu 1917 jako reakce na snahy Centrální rady ovládnout Donbas — plénum oblastního výboru sovětů Doněcké a Krivorozské pánve přijalo usnesení, že území obou pánví spolu s Charkovskem mají být včleněny do Ruské republiky jako jednotný administrativně samosprávný celek.⁴⁷ Potud byla tato linie přijatelná.

Avšak řada sovětů Doněcké a Krivorozské pánve neovládala své zástupce na I. celoukrajinský sjezd sovětů a po něm pokračovali vedoucí činitelé sovětů Doněcké a Krivorozské pánve v linii směřující k odtržení této oblasti od ukrajinského sovětského státu; IV. oblastní sjezd sovětů Doněcké a Krivorozské pánve vyhlásil koncem ledna 1918 vytvoření Doněcko-Krivorozské republiky jako bezprostřední součásti Ruské federace.⁴⁸ Včlenění Doněcko-Krivorozské republiky oslabovalo politickou i ekonomickou základnu sovětské moci na Ukrajině a setkalo se s nesouhlasem vedoucích představitelů jak Ukrajiny tak celé federace. Při jednání na ústředním výboru KSR(b) někteří vedoucí představitelé Doněcko-Krivo-

⁴⁴ Istorija vněšnej politiky SSSR, I, Moskva 1976, 46, 54—55; URSR na mižnarodnij areni. Zbirnyk dokumentiv 1917—1923 rr., Kyjiv 1966, dok. č. 12.

⁴⁵ Truš, M. I.: Vněšněpolitičeskaja dějatel'nosť V. I. Lenina 1917—1920, Moskva 1963, 88.

⁴⁶ Istorija deržavy i prava Ukrajin'skoj RSR, I, 119.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, 120.

rožské republiky ustoupili, ale při rozhovorech s Leninem požadovali, aby Donbas byl včleněn do Ukrajiny jako autonomní část.⁴⁹ 15. března 1918 ústřední výbor KSR(b) prohlásil, že Donbas je součástí Ukrajiny, a nařídil komunistům Donbasu bojovat za sjednocení Doněcko-Krivoorožské republiky s Ukrajinou.⁵⁰

Dále do linie výstavby ukrajinského sovětského státu a jeho svazků s ostatními sovětskými republikami přinesl zvrát Brestlitevský mír. Aby bylo možno bránit sovětskou moc na Ukrajině, musela se Ukrajina stát vůči Rusku státem formálně nezávislým. Idea svazku sovětských republik se pak dočasně modifikovala v myšlence vytvoření svazku republik „jihu Ruska“. 7. března 1918 vydal Celoukrajinský ústřední výkonný výbor sovětů výzvu, která odráží teritoriální aspirace Centrální rady a vyhláší nutnost vytvořit těsný svazek sovětských republik Ukrajinské, Donské, Doněcko-Krivoorožské, Krymské, Oděské za účelem všestranné obrany sovětské moci na uvedeném území; jmenované republiky měly vyslat své zástupce do společného výboru pro boj s kontrarevolucí, jemuž měla být předána veškerá moc v oblasti formování, organizace a řízení vojenskotechnických sil, řízení všech vojenských sil mělo mít ve svých rukou výlučně společné hlavní velitelství; žádná z republik — členů svazu neměla mít možnost ze svazu vystoupit ani uzavřít tajné dohody. Předpokládalo se vytvoření společných výborů pro rozdělování všech prostředků, potřebných k úspěšnému vedení války, zejména financí, potravin, výbroje, výstroje aj. Pro vytvoření všech potřebných sjednocených orgánů svolávala výzva na 15. března do Jekatěrinoslavi konferenci zástupců jmenovaných republik, vždy po dvou za každou republiku.⁵¹ Tato výzva patří k pozoruhodným dokumentům procesu utváření sovětské federace a je na svou dobu zvláštní svou relativní konkrétností jak v návrhu společných orgánů, tak ve vymezení účelu sjednocení.

Výzva zůstala bez odezvy; V. Antonov-Ovsejenko považoval za hlavní důvod již zmíněné anarchistické a separatistické tendence;⁵² především však nebyla plně adekvátní dané situaci. M. Skrypnyk, předseda ukrajinské sovětské vlády, upozornil, že proti Centrální radě musí stát Ukrajinská sovětská republika a to jako federace v těch hranicích, které má v plánu dosáhnout Centrální rada; jiné řešení napomáhá Centrální radě a nacionalistické agitaci vůbec.⁵³ Otázku uzavřel v dané etapě II. celoukrajinský sjezd sovětů, rezolucí O státním zřízení z 18. března vyhlásil Ukrajinskou republiku za samostatnou a za federativní, sjednocující všechna svobodná

⁴⁹ Lenin, V. I.: PSS, 50, 50.

⁵⁰ Очерки истории Коммунистической партии Украины, Киев 1972, 249; Историја државы і права Украјинскојі РСР, I, 120.

⁵¹ Коммунистическая партия — вдохновитель..., 74.

⁵² Antonov-Ovsejenko, V. A.: Zapiski o graždanskoj vojně, II, Moskva-Leningrad 1928, 78, 105.

⁵³ Очерки истории Коммунистической партии Украины, 249.

města a republiky na celém území Ukrajiny v hranicích, jichž se snažila dosáhnout Centrální rada; tento celek byl nazván Ukrajinskou federativní sovětskou republikou⁵⁴ a představuje pokus o nikoli kompromisní, nýbrž funkční spojení národního a teritoriálního principu výstavby federace. Mimoto rezoluce (stejně jako prohlášení ukrajinských delegátů na IV. celoruském sjezdu sovětů) zdůraznila, že přerušení svazku Ukrajiny se „Sovětskou federací“ je jen dočasné, vynucené vnějšími okolnostmi a že ve své podstatě vztahy sovětských republik zůstanou zachovány.⁵⁵

* * *

První etapa utváření ukrajinské sovětské státnosti a formování státoprávních svazků Sovětské Ukrajiny se Sovětským Ruskem, násilně přetržená německorakouskou okupací (dovršenou v dubnu 1918) byla tedy příznačná především přetrvávajícím dominantním významem iniciativy nejnižších článků nové moci, s vysokým podílem přímé demokracie. Cesta k potřebné a optimální míře centralizace státní moci byla teprve započata, tudíž i otázky národní státnosti byly nastíněny jen ve zcela obecných státoprávních ustanoveních především na celoukrajinských sjezdech sovětů. Odtud je pochopitelná relativní neurčitost vztahů a poměru vrcholných orgánů Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska. Faktický stav, jak se výrazně projevil v uvedených rovinách, zřetelně ukazuje nikoli plně jednotný systém řízení jak národního hospodářství tak vojenství sovětských republik, především však proto, že takový systém zatím nemohl existovat ani uvnitř rámce vlastního ruského území. Zato lze mluvit o plně jednotném procesu zrodu organizace a řízení národního hospodářství stejně jako zrodu ozbrojených sil. Současně nakolik existovala relativní jednota organizace a řízení sovětské ekonomiky a relativní jednota všech sovětských ozbrojených sil, natolik se tato jednota vztahovala i na Sovětskou Ukrajinu. Činnost VSNCh stejně jako Celoruského kolegia pro vytvoření Rudé armády se vztahovala na celé sovětské území. Příznačné je postavení Antonova-Ovsejenka, který sjednotil ve své osobě funkce lidového komisaře Sovětského Ruska a člena vlády Sovětské Ukrajiny a funkce zplnomocněnce vlády Sovětského Ruska pro boj s kontrarevolucí na jihu a vrchního velitele vojsk Sovětské Ukrajiny.

I. stejně jako II. celoukrajinský sjezd sovětů jednoznačně deklarovaly Sovětskou Ukrajinu jako suverénní stát; státní svazky s jinými sovětskými republikami by tedy měly znamenat socialistickou federaci. Proti tomu faktické vztahy mezi vrcholnými orgány Sovětského Ruska a Sovětské Ukrajiny by převážně ukazovaly na začlenění Ukrajiny ve formě autonomie. Celkově lze pak označit toto začlenění za formu asymetrické federace

⁵⁴ S'jezdy sovetov v dokumentach, II, 26.

⁵⁵ Tamtéž; dále: Kommunističeskaja partija — vdohnovitěl' . . . , 75—76.

na samé hranici autonomie. Již to samo o sobě zahrnovalo řadu dílčích rozporů, které spolu s dalšími vnějšími podněty (počínaje například celkovou strategickopolitickou situací) působily jako hnací motor vývoje sovětské národní státnosti i přetváření sovětské federace v dokonalejší formy. Leckteré rysy vzniklé právě v této etapě prvních měsíců sovětské moci přitom představovaly příznačné rysy sovětské federace po celou etapu občanské války, mnohé i v dalších etapách až do ustavení SSSR.

